

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMÎ, EDEBÎ MESLEKÎ AYLIK DERGİ

Cilt : XIII, Sayı : 6

KASIM — ARALIK 1974

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(EY KÂFİRLER, SİZE:) «ŞÜPHESİZ ALLÂH'IN VA'Dİ HAKTIR. O SAAT (İN GELECEĞİN) DE ASLÂ ŞÜPHE YOKTUR» DENİLDİĞİ ZAMAN SİZ «O SAAT DE NEYMiŞ, BİLMİYORUZ. TEREDDÜDEN BAŞKA BİR ZANDA BULUNMUYORUZ. BİZ (ONUN MUHAKKAK GELECEĞİNE) KAT'İ İNAN VE BİLGİ BESLEYENLER DEĞİLİZ» DEDİNİZ. ONLARIN YAPTIKLARI AMEL (VE HAREKET) LERİN KÖTÜLÜKLERİ, KENDİLERİNE (ÂİD OLMAK ÜZERİ), AÇIĞA ÇIKMIŞ, İSTİHZÂ EDİP DURDUKLARI ŞEY (AZAB) ONLARI ÇEPÇEVRE KUŞATMIŞTIR. (ŞÖYLE) DENİLMİŞTİR: «SİZ BU GÜNÜ-NÜZE KAVUŞMAYI NASIL UNUTMUŞ İDİYSENİZ BU GÜN BİZ DE SİZİ ÖYLECE (AZÂBDA) BIRAKACAĞIZ. YERİNİZ ATEŞTİR. (DÜNYADAKİ) YARDIMCILAR(INIZ)DAN (BUGÜN) SİZİ (KURTARACAK) HİÇ BİR (ŞEY VE KİMSE DE) YOKTUR.»

(el-Câsiye Sûresi : 32 - 33 - 34)

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Emel Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti. Ankara

ASTRONOMİ ve DİN

Yazan : ABDÜLLÂTİF HARPÛTÎ

Hazırlayan : BEKİR TOPALOĞLU

Bu makale Osmanlı Dârü'l-Fünûn'u ve Medresetü'l-Vâizîn'inde İlm-i Kelâm muallimliği yapmış bulunan Abdullâtîf Harpûti'ye ait, «Tenkihu'l-Kelâm fi Akaaidi Ehli'l-İslâm» adlı kitaptan alınmıştır. Kitabın ikinci baskısı 1330 h. 1911 m. tarihinde, iki cild halinde, İstanbul'da yapılmıştır. Yazı bu baskının birinci cildinin sonunda müstakil olarak yer almaktadır (s. 376-399). Mezkûr kitap Yeni İlm-i Kelâm devrinin kıymetli eserlerinden sayılır. Yer yer göze çarpan za'f-ı te'liflerle birlikte ağır bir üslûp taşıyan makale, tarafımızdan sadeleştirilmiş, başlıklar konulmuş, dipnotlar ilâve edilmiştir. Ayrıca âyetlerin meâlleri zikredilmiş ve makalede adı geçen bazı şahısların vefat tarihleri gösterilmiştir.

Makalenin başında bugün astronominin sâhasına giren çeşitli konulara ait eski telâkkilerle Batlamyus ve Kopernik teorilerine temas edilmekte, bunun yanında ilâhî kitapların beyanlarına da yer verilmektedir. Daha sonra, mevzu' İslâmî yönden ele alınarak önce eski İslâm âlimlerinin görüşleri kaydedilmekte, bil'âhara İslâm tarihi boyunca ilim ve hikmetin gösterdiği inkişaflara paralel olarak âlimlerimizin, konu ile ilgili âyetleri tefsir ve izah ederken yeni yeni merhaleler kat'etdikleri isbat edilmekte ve «netice»de yeni hey'et ilmi müvâcehesinde ilgili âyetlerin yorumlanmasında ta'kidedilecek metodun tesbitine çalışılmaktadır.

1. ESKİ ÇAĞLARDA ASTRONOMİ :

Tarihi ve geçmişte yazılan eserleri tedkik edenler bilirler ki akıl ve fikir sahibi insanlar, daima ayaklarıyla bastıkları yeryüzü ve gece gündüz gözleriyle seyrettikleri güneş, ay ve diğer yıldızlar hakkında birbirinden farklı görüşler ileriye sürmüşler ve ayrı ayrı hükümler beyan etmişlerdir :

a. İnsanların pek çoğu, varlıkları, ancak dış görünüşleriyle idrak edebildikleri ve bununla yetindikleri için bu varlıkların zâhirde gösterdikleri hususiyetler ve bıraktıkları izlerle istidlâl ederek onların gerçek hüviyetlerini anlayamamışlardır. Böyleleri dış görünüşe aldanarak dünyanın, ayaklar altı-

na serilmiş bir döşek gibi dümdüz olduğunu sanmışlar, ayın ve diğer yıldızların da üzerlerine kurulmuş, gök renkli çadır biçiminde kocaman bir cisimde yani gökte yer aldıklarını kabul etmişlerdir. Bunlara göre kar ve yağmur gibi yukarıdan düşen şeyler de o kocaman gökten inmektedir. Bu fikirde bulunan insanlar her asırda çoğunluğu teşkil etmiş, muhâlifleri ise hemen hemen yok denilecek kadar az olmuştur. Bu sebeple aynı kanaati taşıyanlara «âmmе-i nâs» ve «kâffe-i nâs» nâmı verilmiştir.

b. Milâddan önce 140 yıllarında Batlamyus (Claude Ptolémé, vf. M.Ö. 170 civarında) nâmında bir rasatçı dünya ile gök cisimleri arasında hissedilen devrî hareketi dikkate almış; fakat o da dış görünüşe aldanmış; gemide bulunan bir insanın geminin değil de sahilin hareket ettiğini zannetmesi gibi, bahsi geçen hareketi dünyaya değil yıldızlara nisbet etmiştir. Batlamyus böylece dünyamızı sâbit ve kâinatın merkezi kabul etmiş, yıldızların ise onun üstünde devrederek döndüğünü söylemiştir. O, gök cisimlerinin hareketlerinde görülen küllî ve cüz'î değişikliklere bağlı olarak 9 küllî ve 24 cüz'î felek (gök, sema, gezegen) bulunduğunu iddia etmiştir. Ona göre dünyanın üstünde dönerek daimî hareket ettikleri görülen bu gök cisimleri hiç bir şekilde bozulmaz, yok olmaz, yeniden teşekkül etmez de. Üst üste katlar halinde dünyamızı her yönden kuşatan bu gök cisimleri yuvarlak ve canlıdır. Her bir gök cismi, kendi feleği ile dünya üzerinde döner. Dünya ise bazı yönleriyle bir bakıma yuvarlak sayılır.

Batlamyus, üzerimize düşen kar ve yağmurun aslında gökten inmediğine kaani olmuştur. O, sıcaklığın te'siriyle meydana gelen buharlaşmanın hava tabakasında soğukla karşılaşarak yoğunlaştığına, bulut haline geldikten sonra oradan yere indiğine hükmetmiştir.

Batlamyus'un dünya ile gök cisimleri hakkındaki bu görüşü yayılamamış, kendi asrında ve Kitâb-ı Mukaddesin nüzûlü sırasında kendisine bağlı bir kaç kişiye münhasır kalmış, dolayısıyla büyük insan çoğunluğu kendi fikirlerinden hiç bir zaman vazgeçmemiştir.

c. Milâddan sonra 1500 yıllarında Polonya'lı Kopernik (Kopernick Nicolaus, 1473-1543) dünya ile gök cisimleri hakkında şu fikirleri ileri sürmüştür : Dünya yuvarlaktır. Kendisi gibi yuvarlak olan diğer gezegenlerle birlikte âlemin merkezini teşkil eden güneş etrafında dönerler. Fakat Kopernik'in bu görüşü o zamanlar beğenilmemiş ve büyük insan çoğunluğu yine eski kanaatlerinde sâbit kalmıştır.

2. İLÂHÎ KİTAPLARIN TELÂKKİSİ :

Buraya kadar sıraladığımız bu üç görüşten Batlamyus ile Kopernik teorilerinde birleşen bir nokta vardır : Gerek dünyamız, gerek gök cisimleri yaratıkların en muazzam, en belirgin, en güzel ve en san'atkarâne yaratılmış olanlarıdır. Binâenaleyh Yaratıcı'larının varlığına, üstün kudretine ve yüceliğine birer delil teşkil ederler. Bu hüküm bütün insanların kanaatlerine göre de doğrudur. Kâinatın Yaratıcı'sını haber vermek, ahlâkı düzeltmek, amelleri, fiil ve hareketleri tashih etmek hikmetiyle gönderilen Mukaddes Kitapların gelişi sırasında muhâtapların çoğu «âmmе-i nâs» olduğundan, bu kitaplarda Allah'ın varlığı ve kudretine delil olmak üzere zikrolunan gök cisimleri herkesin anlayabileceği tarzda anlatılmıştır. Nitekim :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ۖ

«Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki sakınanlardan olasınız. O Allah ki yeryüzünü sizin için döşek yapmış, göğü de bir bina gibi kurmuştur. Gökten yağmur indirerek onunla tane ve meyvalardan size rızıklar meydana getirmiştir»⁽¹⁾ gibi birçok âyet-i kerime vardır.

Kur'an-ı Kerim'de ve diğer Mukaddes Kitaplarda yıldız ve gezegenlerin zikredilişi, bunların gerçek hüviyetlerini belirtmek için değil, Yüce Yaratıcı'nın varlığına ve kudretine delil olmaları içindir. Nitekim :

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ۖ

«O'nun âyetlerinden biri de gökle yerin O'nun emriyle kâim olmasıdır»⁽²⁾;

وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ ۖ

«Güneş, ay ve yıldızlar... O'nun fermânına tâbi'dir»⁽³⁾ meâlindeki ilâhî beyanlarla benzeri âyetlerde zikri geçen cisimler, yalnız ilâhî emir ve kudretin delil ve eserleri olmaları bakımından zikredilmiştir. Bunların kendilerine mahsus halleri ile aslı hüviyetlerinin anlatılmaması, bu işin muhâtapların bilgi ve anlayışına bırakıldığını gösterir. Kur'an-ı Kerim'in :

قُلْ انْظُرُوا مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ

«Onlara de ki : göklerde ve yerde neler var, bir bakın.»⁽⁴⁾ gibi âyetlerinde göklerde ve yerde bulunan ve yüce Allah'ın kudretinin şâhidi olan eserlere bakılması, onların araştırılması muhâtaplara emredilmiş ve bu hakikat İslâm âlimlerinin bu mevzu'daki araştırmalarıyla da sâbit olmuştur.

3. DİNİ DELİLLERİN HUSÛSİYETLERİ :

a. Büyük İslâm âlimi İmam Gazzâlî (vf. 505 h. 1111 m.), eserlerinde şu cümleyi tekrar etmekle ehemmiyetli bir noktaya temas etmiş oluyordu : «Şunu bilmelisin ki ilâhî kitaplar, mütehasıs tabibin, hastanın bünyesine göre tertip ve isti'mal ettiği ilâçlar menzilesindedir.»⁽⁵⁾ Bir hastayı tedavi eden doktor, sâhâsında mütehasıs olduğu ve hastanın kuvvet ve za'fına göre ilâç tertip ettiği takdirde hastası şifa bulur; aksine, doktor mütehasıs

(1) el-Bakara : 21 - 22.

(2) er-Rûm : 25.

(3) el-A'râf : 54.

(4) Yûnus : 101.

(5) İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm (Mısır, 1309 h. baskısı), s. 18 ve de.

olmaz, ilâcı da hastanın bünyesine göre tavsiye etmezse hasta şifa yerine ölüme sürüklenir. Aynen böylece insanların irşadı gibi mühim bir vazifeyi üzerine alan ma'nevî doktor da kâmil olur ve kalpleri bâtil inançlarla ma'lûl bulunan kimseleri, kabiliyetleriyle mütenâsip, anlayış ve kavrayışlarına uygun sözlerle hakka da'vet ve irşad ederse manevî hastaların itikadları sıhhat kazanır, kendileri de doğru yola gelirler. Şayet mürşid kâmil olmaz ve kalpleri hasta olanları anlıyacakları sözlerle hakka da'vet etmezse, bilakis anlıyamayacakları sözlerle fikirlerini karıştırır, gönüllerini teşviş ederse inançlarındaki bozukluk daha da artar, böylece sapıklık içinde helâk olur giderler.

İşte şimdiye kadar söz konusu ettiğimiz hikmet ve hakikate bağlı olarak; tabîî ve alışılmış ifadelerle maksadlarını anlatmaya, örf ve âdete dayanan delillerle iddialarını isbata almış bulunan büyük halk çoğunluğunun irşadı için indirilen ilâhî kitaplarda: bir taraftan, avâmı kolayca yola getirebilmek için alışkın oldukları tabîî ifadeler açıkça kullanılmış, diğer yönden de kesin hakikatlere işaret edilmiştir. Böylece ilâhî kitaplar müte-hassıs tabîbin tertip ve tavsiye ettiği ilâçlar mesabesinde olmuştur.

b. İmâm Fahreddin er-Râzî (vf. 606/1210), «Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, Allah'tır»⁽⁶⁾ maâlindeki âyet-i kerîmenin tefsirinde, âyetin mâkabli ile olan alâkasını gösterirken şöyle der : «Bilmelisin ki bu yüce kelâmdan maksad ruhları ve gönülleri yaratıklarla meşgul olmaktan kurtarıp Hakk'ın ma'rifeti deryasına salmaktır.» Müfessir bu sözü ile, Kur'an'da zikri bizzat maksud olan şeyin Allah'ı tanıtmak olduğunu anlatmak istemektedir. Yine :

لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ...

«Göklerde ve yerde Allah'tan başka Tanrılar bulunsaydı gökler de yer de karmakarışık olur bozulurdu.»⁽⁷⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirinde Râzî şu izahı vermektedir : Bu âyette tevhîde aitt alışılmış ve ikna edici dedil apaçık zikredilmiş, bunun yanında kat'î delile de işaret buyurulmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'in diğer bir çok âyetlerinde de durum aynıdır; yani bu gibi âyetlerde büyük çoğunluğu ikna edici alışılmış deliller tasrîh edilirken katî olan aklî delillere de işaret buyrulur. Alışılmış ikna edici delillerin tasrîh kılınmasının sebebi, büyük çoğunluğun, aklî olan katî delilleri anlıyamaması, hatta bu gibi delillerin avâmın fikirlerini karıştıracak ve itikatlarını bozacak bir karakter taşımış olmasıdır. İşte Kur'an-ı Kerîm'in bu üslûbu âmmenin fikrini ve itikadını karışıklık ve bozukluktan korumuş, aynı zamanda onların irşadlarını kolaylaştırmış ve çabuklaştırmıştır. Âyet-i kerîmelerde iknâî delillerin tasrîh edilmesi yanında kat'î ve aklî delillere işaret buyurulmasının hikmeti de ilim ve hikmet erbabı olan havâssın kesin aklî delilleri idrak edebilecekleri ve böylelerine bir işaretin kâfi gelebileceğidir. Böylece havâss da aklî ve katî delillerle doğru yolu bulmuş olur. Netice itibarıyla şunu söyleyelim ki «Yaş, kuru hiç bir şey yoktur ki apaçık kıtapta bulunmasın.»⁽⁸⁾ hükmü gereğince yüce kitap Kur'an-ı Kerîm her sınıf halkın anlayıp kabul edebilecekleri hükümler ile bunların delillerini ihtiva etmekte, onun da'veti umûmî ve kâmil bir hususiyet arz etmektedir.

(6) el-A'râf : 54; Yûnus 10 : 3.

(7) el-Enbiyâ : 22.

(8) el-En'âm : 59.

c. Allâme Beydaavî (vf. 685/1286) de :

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ...

«Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle da'vet et.»⁽⁹⁾ âyetinin tefsirinde : «hikmet»i şek ve şüpheyi izale ederek katî ilim ifade eden kesin delil ve bürhanları ile; «mev'ıza-i hasene»yi de ikna edici hitaplar ve müessir ibretler, yani hatâbî olan zannî deliller ile tefsir etmiştir. Beydaavî, hikmet yolulâ davetin havâssa, mev'ıza-i hasene ile davetin de avâma olduğunu söylemiştir.

Yukarıda geçen âyetin Kaadî Tefsîri hâşiyesinde, Şeyhzâde (vf. 951/1544), İslâma davetin iki yola hasredilmesinin sebebini şöyle anlatır: İslâma davet edilen insanlar iki kısma ayrılır : Birincisi âlimler ve hakimler gibi tefekkür kuvvetiyle istidlâl kabiliyetine sahip olan ve aslî gerçeklerle kat'î bilgilere tâlib bulunan havâsştır. İkincisi ise böyle bir kabiliyete sâhip bulunmayıp dış duyuların sâhâsı içinde kalan avâmdır.

d. Allâme Zemahşerî (vf. 538/1144) ise :

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ ..

«Sana yeni doğan ayları sorarlar, de ki onlar insanlar için vakit ölçüleridir.»⁽¹⁰⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirinde şöyle der : Burada sorulan soru ayın mahiyet ve teşekkülüne dair olduğu halde bunun cevabı verilmemiş, sadece ayın bu teşekkül ve görüntüsünden çıkarılan, vakit tayini gibi insanlar için pratikte faydalı olan şeyler zikredilmiştir. Bunun sebebi şudur : Hey'et ilminin inceliklerinden sayılan ayın mahiyet ve teşekkül tarzından bahsedilerek cevap verilmiş olsaydı büyük halk çoğunluğundan ibaret bulunan muhâtaplar bunu anlayamayacak ve dolayısıyla verilen cevap hâle münasip düşmiyecekti.

4. DÜNYAYI TAŞIYAN ÖKÜZ :

Yukarıda isimleri geçen seçkin İslâm âlimlerinin temas ettikleri hikmet ve hakîkatten Mukaddes Kitapların muhâtapları bulunan halk çoğunluğu habersiz olduklarından; dış görünüşleri itibariyle yer, gök, güneş, ay ve yıldızlar hakkında Mukaddes Kitaplarda mevcut olan beyanları, bunların asıl hakikat ve mahiyetleri zannetmişler ve aynen inanılmasını dinî bir zarûret olduğu kanaatine varmışlardır. Tevrat ehli Yahûdîler ve İncil ehli Hristiyanlar ittifakla aynı inanış üzere devam edip dururken, astronomide Yunan'lı Batlamyus'un görüşüne vâkıf olan Yunan'lılar Hristiyanlığı kabul etmişler, diğer Hristiyan ve Yahûdîlerle fikir temasına başlamışlardır. Böylece Batlamyus görüşü Yahûdî ve Hristiyan dünyasına yayılmaya başladı. Fakat bu görüş, Mukaddes Kitapların zâhiren te'yîd ettiği ve Ehl-i Kitap arasında ötedenberi kabul edilegelen şekle muhâlif düşüyordu. Neticede Ehl-i kitap Batlamyus astronomisini red ve inkâr etmiş, taraflarını küfür ve zındıklığa nisbet etmiş, kendi görüş ve inanışlarını kuvvetlendirmek ve korumak için de akla hayale gelmiyecek sözler söylemişlerdir.

(9) en-Nahl : 125.

(10) el-Bakara : 189.

« Ehl-i Kitabın inanışına göre : düz ve sâbit olan dünya, düzlüğünün ve hareketsizliğinin sağlanması için yerler ve gökler kalınlığında bir yakut taş üzerine konulmuştur. Bu taş da kırk bin ayaklı ve kırk bin boynuzlu bir öküzün boynuzları arasına yerleştirilmiştir. Öküzün boynuzları yerin etrafından Arş'a kadar yükselmiş ve bu sûretle yerler ile gökler birbiriyle perçin edilmiş. Dünyayı taşıyan bu kocaman öküzün ayakları yedi kat yer ve yedi kat gök büyüklüğünde kumdan bir tepenin, tepe de o nisbette büyük bir balığın arkasındaki kanadın üzerinde bulunur. Balık ucsuz bucaksız bir denizin içinde bulunmakta, deniz de havada yer tutmaktadır. »

Yine bu inanışa göre çadıra benzeyen arzın üzerine kurulmuş bulunan yedi kat göğün ayakta durmasını sağlamak ve pekiştirmek için bu gökler, yeri her yönden kuşatan yedi sıra Kaf Dağı üzerine bindirilmiştir. Bu kadar ağır bir yük altında bulunan öküzün gördüğü işten bîzâr kalacağı düşünülmüş olmalıdır ki vazifeli bir sineğin öküzü devamlı olarak uyandırdığını ve böylece ağır yükünü üzerinden düşürmediğini de ilâve etmişlerdir. Fakat şeytanın vesvesesiyle arada bir yükünü atacakmış gibi cüz'î olarak hareket eden öküzün bu kımıldanışından zelzele hâsıl olmaktadır. Ayrıca bu öküzün gece ve gündüz birer defa olmak üzere 24 saatte iki defa solumasıyla denizlerde med ve cezir meydana gelmektedir. Ehl-i Kitap bütün kâinâta karar-gâh olan havanın ise ilâhî kudret sayesinde durabildiği hakîkatini kabul etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerîm'de : ... وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِ

«Gök ile yerin O'nun emriyle durması yine O'nun âyetlerindendir.»⁽¹¹⁾

وَلَا يُوَدُّهُ حِفْظُهُمَا...

«Gökleri ve yeri korumak O'na asla ağırlık vermez.»⁽¹²⁾ gibi âyetlerin beyan ettiği üzere göklerin ve yerin varlığı ve devamı her şeyin fevkinde olan ilâhî kudret ile olduğu gerçeğini Yahûdî ve Hristiyanlar her şeyden önce kabul etseler ve o tutarsız sözlerde bulunmasalardı dinlerini böyle hurafelerle lekelemiş olmazlardı. Ehl-i Kitabın bu hurafeleri akıl ve mantık ile bilinir ve söylenir sözler olmadığından, bunların, Mukaddes Kitaplarda yazılmış veyahut Peygamberlerin beyanlarında yer almış kudsî ifadeler olduğu sanılmış ve dinlerinden addedilmiştir. Böylece dinleri için büyük bir leke olmuştur.

5. İLK İSLÂM ÂLİMLERİ VE ASTRONOMİ :

Bahsi geçen uydurma söz ve görüşlerin doğurduğu zararlar sadece Yahûdî ve Hristiyanlara münhasır kalmamış, bilakis her asrın İslâm dünyasına da az çok tesir etmiştir. İslâm âlimlerinin müfessir ve müelliflerinden pek az sayılmayan bir gurubu, zikri geçen sözlerin red ve cerhine cesaret edemediğinden «bu görüşler doğru ise o vechile de göklerin ve yerin yaratılışı ilâhî kudretten uzak sayılmaz» gibi ihtimalli sözler sarfederek gerçeği bir türlü bütün açıklığıyla ortaya koyamamışlardır. Gerçi göklerin ve yerin o vechile yaratılışı imkân dâhilinde olup bütün âlemlere şâmil bulunan ilâhî kud-

(11) er-Rûm : 25.

(12) el-Bakara : 255.

retten uzak değildir. Fakat (لَيْسَ فِي الْإِمْكَانِ أَبَدُ عَمَّا كَانَ ..) «olandan daha güzeli ve daha mükemmeli imkân dâhilinde değildir» vecizesi gereğince «göklerin ve yerin mübdi»⁽¹³⁾ olan Hâlik-ı Hâkîm'in hikmetinden uzak düşmektedir.

Mukaddes Kitaplardan Tevrât ve İncil'e inanan ilk Yahûdî ve Hristiyanlar nasıl Batlamyus astronomisini bilmiyorlar idiyse Kur'ân ehli olan Müslümanların ilk nesilleri de bu astronomiye vâkıf değillerdi. İslâm dünyasının ilk asırlarında yer, gök, güneş, ay, yıldızlar ve bunların çeşitli belirtileri, Kur'ân-ı Ke rîm'de mevcûd olan ilgili âyetlerin zâhirleri itibariyle anlaşılmıştır:

a) الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ... ﴿١٤﴾

«O Rabbiniz ki yeryüzünü sizin için bir döşek yaptı, göğü de bir bina kıldı»⁽¹⁴⁾, «O Allah ki yeryüzünü uzatıp düzledi»⁽¹⁵⁾, ... وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ

«Biz gökyüzünü «Yeri de döşeyip yaydık»⁽¹⁶⁾, وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا ... ﴿١٥﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا ... ﴿١٦﴾

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا ... ﴿١٧﴾

«Üstlerindeki göğe bakmadılar mı ki onu nasıl bina ettik, nasıl donattık? Onun hiç bir gediği de yok. Yere de bakmadılar mı ki nasıl onu döşedik»⁽¹⁸⁾,

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا ... ﴿١٨﴾ «Allah yeri sizin için bir döşek yapmıştır»⁽¹⁹⁾.

Bu âyetlerin zâhirelerinden : yeryüzünün, belirli sınırlarla çevrilmiş ve ayaklar altına serilmiş düz bir döşek, göğün de arz üzerine kurulmuş çadırvarî bir bina ve tavan olduğu anlaşılmaktadır.

b) ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ ... ﴿٢٠﴾

«...sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde tesviye ve tanzim etti»⁽²⁰⁾,

(13) el-En'âm : 101.

(14) el-Bakara : 22.

(15) er-Râ'd : 3.

(16) el-Hicr : 19.

(17) el-Enbiyâ 21 : 32.

(18) Kaaf : 6 - 7.

(19) Nûh : 19.

(20) el-Bakara : 29.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ ... فَقَضَىٰ سَبْعَ سَمَوَاتٍ ...

«Sonra göğe tecelli etti de... onları yedi gök haline getirdi»⁽²¹⁾,

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ..

«O Allah'tır ki yedi göğü, yerden de onun mislini yaratmıştır»⁽²²⁾,

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرِيقٍ ...

«Muhakkak ki biz üstünüzde yedi yol yarattık»⁽²³⁾,

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا

«O, birbiriyle âhenkdâr (bir anlayışa göre : tabaka tabaka) yedi gök yaratmış olandır»⁽²⁴⁾.

Bu âyetlerden de çıkan zâhîrî mânâ : semâ adedinin yedi olduğu ve bir-biri üzerinde tabakalar halinde bulunduğu arzın da birbiri üzerinde yedi tabaka olmakta semâların misli bulunduğu şeklindedir. Bir de şu âyetlere bakalım :

c) وَمِنَ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِ ...

«Göğün ve yerin O'nun emriyle durması yine O'nun âyetlerindendir»⁽²⁵⁾,

وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ ...

«Güneş, ay, yıldızlar... O'nun fermânına boyun eğmiştir»⁽²⁶⁾,

وَسَخَّرَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ كُلٌّ لِّأَجَلٍ مُّسَمًّى ...

«O, güneşi de ay'ı da emri altına almıştır; bunların her biri muayyen bir zamana kadar seyrederek»⁽²⁷⁾.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ لِّسَبْجُونَ

«Geceyi, gündüzü, güneşi, ay'ı yaratan O'dur. Bunların her biri kendi daire-sinde devretmektedir»⁽²⁸⁾.

Sıraladığımız bu âyet-i kerîmelerden ilk anlaşılan mânâ şudur : Gök ile yerin mevcûdiyeti ve fezada işgal ettikleri mekândan ayrılmayıp devam etmeleri ilâhî emir ve kudrete bağlı bulunmaktadır. Güneş, ay ve yıldızlar da

(21) es-Secde : 11 - 12.

(22) et-Talaak : 12.

(23) el-Mu'minûn : 17.

(24) el-Mülk : 3.

(25) er-Rûm : 25.

(26) el-A'râf : 54.

(27) er-Ra'd : 2.

(28) el-Enbiyâ : 33.

yüce Allah'ın emir ve iradesine tâbi olmuştur. Bunların her biri kendi yö-
rüngesinde belirli zamanlar içinde dönmekte ve seyretmektedir.

d) وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ...

«O, gökten su indirmiştir»⁽²⁹⁾,

وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ...

«Allah'ın gökten indirerek kendisiyle ölü toprağı dirilttiği suda...»⁽³⁰⁾,

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ

«İçmekte olduğunuz suyu gökten indiren O'dur»⁽³¹⁾.

Bu âyetlerin zâhitinde de yağmurların semâdan indiği anlaşılmakta-
dır.

İşte dört gurup halinde **mealleriyle birlikte** sıraladığımız bu âyetleri, ilk asrın âlimleri, zâhirî mânâlarıyla almış ve onunla iktifa etmişlerdir. Bu-
nun yanında göklerin ve yerin mevcûdiyeti ve devamının keyfiyeti, güneş, ay
ve yıldızların seyir ve hareketlerinin şekli, kar, yağmur gibi yağan maddele-
rin teşekkül tarzı ve benzeri hâdiselere dair Kur'ân-ı Kerîm'de sarâhat olma-
dığından tafsîlâta girililmemiştir. Yalnız «bizden öncekilerin metotları bi-
zim için de mu'teberdir» kaidesi gereğince, Ehl-i Kitap âlimlerinden İslâm-
la müşerref olan Abdullah b. Selâm (vf. 43/663), Kâ'bu'l-Ahbâr (vf. 32/662),
Vehb b. Münebbin (vb. 114/732) gibi zevâtın gökler, yer, güneş, ay ve yıldız-
lar hakkında Kitap Ehlinden naklettikleri bazı sözler «geçmişlerden nakil-
ler» meyanında benimsenmiş ve zikredilmiştir. Binâenaleyh bazı sûrelerin
başında bulunan hecâ harflerinden (ق) harfinin⁽³²⁾ «Kaf dağı» ile ve
(ن) harflerinin⁽³³⁾ de «Dünyayı Taşıyan Balık»la tefsir edilmesi gibi bazı
sahâbeden ve ilk tabaka müfessirlerinden rivâyet olunan sözlerin, İsrâîliyat-
tan İslâmiyete geçmiş bulunan rivâyetler cümlesinden olduğuna şüphe et-
memelidir.

6. BATLAMYUS ASTRONOMİSİNİN İSLÂM DÜNYASINA GİRİŞİ :

İslâmın ilk asırlarında durum yukarıda anlatıldığı gibi idi. Abbâsîler
zamanında Aristo felsefesi ve Batlamyus astronomisi Yunanlılardan terceme
edilerek İslâm dünyasında yayılmaya başlamıştı. Bu yeni hareket müslüman-
lar arasında önceleri tartışmalara mucib olmuş, fakat bilâhare durum ta-
mamen değişmiştir. Yeni hareketin getirdiği felsefe ve astronomi telâkkisi,
sırf akîl olduğu, üstelik gayri müslimlerin eserlerinden nakledilerek Mukad-
des Kitapların zâhirlerine itikad bağlanmış kimselerin inançlarına aykırı
düştüğü için o devrin âlimleri tarafından iltifat görmemiş, hatta sözü edi-
len hikmetle hey'etin okunması ve öğretilmesinin haram olduğuna dair söz-
ler bile sarf edilmiştir. Bu devrin âlimleri, tefekkür ve istidlâllerini derin-

(29) el-Bakara : 22

(30) el-Bakara : 164

(31) en-Eahl : 10

(32) Kaaf : 1

(33) el-Kalem : 1

leştirip yeni Batlamyus astronomisinin mahiyet ve inceliklerine vâkıf olamadıkları ve aynı zamanda hakikat-i halden haberdar bulunmadıkları için geçmiş bazı âlimlerin yoluna uymuşlar ve Kur'ân âyetlerinin zâhiriyle iktifa etmişlerdir. Böylece gök, yer, yıldızlar, bulut ve yağmur gibi tabiat cisim ve hâdiselerinin zikredildiği Kur'ân âyetleri, zâhirleri veçhile anlaşılmış, tefsir edilmiş ve öylece kitaplara geçirilmiştir. İslâm dünyasında Batlamyus görüşünün yayıldığı asırlarda İslâm âlimlerince meydana getirilen tefsir kitaplarında, yer gök ve gezegenlerle bunların ahvâli hususunda yer alan izah ve yorumlar, felsefe ve astronomi kitaplarında mevcûd olan tafsîlâta aykırı düşüyordu. Bu sebeple âlimler kendi yaptıkları tefsir ve yorumları te'yid etmek için, aslında İsrâîlî hurâfât ve hayâlâtta ibaret bulunan bazı sözleri, Mukaddes Kitaplarda yer almış veya peygamberlerin ağzından şeref-sâdır olmuş kudsî sözler zannederek hikmet ve hakikatın ta kendisi olarak nâzil olan Kur'an-ı Kerim'in tefsirlerine karıştırmışlardır. Gerçi ilk İslâm âlimlerini bu tarz düşüncelerinde ma'zûr saymak mümkündür. Fakat biraz sonra anlatılacağı üzere bil'âhare gelen muhakkık âlimlerimizin vâsıl oldukları yüksek gerçeklere ulaşamamışlar ve onların bu mevzuda İslâm dinine ifa ettikleri hizmetlerden mahrum kalmışlardır.

İslâm tarihinin orta zamanlarında yetişen kıyametli âlimlerimizden İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Maâli (vf. 478/1085), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (vf. 505/1111), Fahreddîn er-Râzî (vf. 606/1210), Kaadîy Beydaavî (vf. 685/1286), Şemsüddîn Isfahânî (vf. 749/1349) ve benzeri muhakkıklar, zamanlarında İslâm dünyasına yayılıp şöhret bulan Aristo felsefesiyle Batlamyus astronomisini şöyle telâkkî etmişlerdir : Bu ilimler, insanlar için mümkün olduğu derecede kâinattaki eşyadan dünya üzerinde bulunanları bizzat müşahade ederek, gök cisimlerini de rasat âletleriyle gözetliyerek elde edilen hisse müstenid deliller vâsıtasıyla yine kâinatın sırlarını keşfetmeye vesile olan sırf aklî ilimlerdir. Onlara göre kâinatın cisimlerini tarassut ve müşahade etmek suretiyle deliller elde etmek konusunda ve bu deliller yoluyla gerek bizzat kâinatın sırlarını keşfetmek, gerek başkalarının keşfettikleri sırları kabul veya reddetmek, bunların kesin olanlarıyla vehim ve zan mahsûlü bulunanlarını birbirinden ayırdetmek mevzuunda müslim, gayr-ı müslim bütün akıl ve hikmet sâhipleri müsâvidir. Binâenaleyh bu âlimler, Aristo felsefesiyle Batlamyus astronomisinin kimden zûhur ettiğine, nereden gelip nereye gittiğine önem vermemişlerdir. Ancak onlar göklerin, yerin diğer yıldızlarla temel elemanların kadîm olduğu görüşünü kabul etmemişler; gezegenlerin canlı olduğu ve yekpâre bir tarzda bulunup asla fenâ bulmayacağı, ayrıca tekrar dirilişin yani haşrin ruh ve bedenle değil de sadece ruhla olacağı gibi hem İslâm dininin, hem de diğer dinlerin esaslarına aykırı düşen yanlış görüş ve iddiaları kesin delillerle reddetmişlerdir. Bunun yanında zikri geçen âlimler, göklerle yerin her birinin küre şeklinde birer cisim olduğunu, birbiri üstünde sıralanan göklerin yeri her yönden kuşattığını, güneş, ay ve yıldızlarıyla bütün gök cisimlerinin yer üzerinde hareket ettiğini kabul etmişler; ayrıca kar, yağmur ve benzeri hâdiselerin, yeryüzünde meydana gelen buharlaşmanın atmosfere yükselmesi ve soğuk tabakalarda yoğunlaşarak buluta dönüştükten sonra tekrar yere inmesi gibi müşahade olunan bir mekanizma ile meydana geldiğini benimsemişlerdir. Bu âlimler, gökler, yer, güneş, ay yıldızlar ve yağmur gibi cisim ve hâdiselerin zikrolunduğu Kur'ân âyetlerini yukarıda izah edildiği şekilde tevcih ve tefsir etmişler; duyuların müşahade ve tarassudu ile sâbit olan ilim ve hikmet bahisleriyle Allah kelâmı Kur'ân

arasında zâhirede var gibi görünen tenâkuzun gerçekte mevcûd olmadığını ilân ve isbat etmişlerdir.

7. TEFSİRLERDEN ÖRNEKLER :

Hey'et ilminde Batlamyus nazariyesinin hâkim olduğu devirlerde İslâm müfessirleri tarafından kaleme alınmış eserlerde Batlamyus görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Meselâ :

a) Allâme Beydaavî (vf. 685/1286) : **الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فَرَاشًا...**

«O Rab ki yeryüzünü sizin için yayılmış bir döşek yaptı...»⁽³⁴⁾ âyet-i kerîmesindeki «firâş» kelimesini «yayılmış döşek gibi» tarzında tefsir ettikten sonra şu izâhâtı ilâve eder : «Fakat bu ifade yerin düz olmasını gerektirmez. Çünkü büyük bir hacme ve kocaman bir cüsseye sâhip bulunan yer küresinin, bir parçasıyla, bize yayılmış düz bir satıh gibi görünmesi normaldir.»

İmâm Râzî (vf. 606/1210) de,

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ..

«O Allah ki yeri uzatıp döşedi»⁽³⁵⁾ ve :

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا..

«Yeri de döşeyip yaydık»⁽³⁶⁾ âyet-i kerîmelerini «yeri yaydı döşedi, yeri döşedik» ifadeleriyle tefsir ettikten sonra sözlerine şöyle devam eder :

«Şüphe yok ki yer çok büyük bir küredir. Böyle kocaman kürelerin küçük bir parçasına bakıldığı zaman düz bir satıh gibi görünür.» Râzî : Dünyanın yuvarlak olduğu artık kat'î delillerle sâbit olmuştur. Bu mevzu'da inad göstermenin ise hiç bir mânâsı yoktur» demek sûretiyle de yukarıda zikri geçen âyet ve benzerlerinin zâhirine tutunarak dünyanın yuvarlak olmadığını iddia edenleri reddetmiştir.

Yine İmâm Râzî Yâsîn sûresindeki

وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ...

«Gök cisimlerinin hepsi de birer yörüngede yüzerler»⁽³⁷⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirinde şu izâhâtıyla göklerin de küre biçiminde olduğunun hissî delil ile sâbit olduğunu ve bunun böyle kabul edilmesinin gerektiğini açık ifade etmiştir : «Nasslarda, göğün yuvarlak değil de düz olduğuna dair bir delil yoktur. Buna karşılık müşâhede ile sâbit olan delile göre gök de yuvarlaktır. O halde bu hususun böyle kabul edilmesi gereklidir».

b) Yine Kaadîy Beydaavî

فَسَوِّهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ...

«O, semâyı yedi gök hâlinde tanzîm etti»⁽³⁸⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirinde şöyle der : «Eğer, hey'et âlimleri yedi değil dokuz felek tesbit etmiştir, diye suâl edilirse derim ki : Âyette yediden fazlası nefyedilmiş değildir; şayet bu yedi sayısına Arş ile Kürsî ilâve edilirse arada bir ihtilâf kalma-

(34) el-Bakara : 22.

(35) er-Ra'd : 3.

(36) el-Hicr : 19.

(37) Yâsîn : 40.

(38) el-Bakara :29.

miş olur». Görüldüğü üzere Beydaavî o zamanın hey'et âlimlerinin «dokuz felek» görüşünü kabul ettikten sonra bununla zikri geçen âyet-i kerîme arasındaki zâhîrî muhâlefeti de uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır.

Fahredden er-Râzî de :

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ...

«Allah yedi göğü ve yerden de onların mislini yaratmış olandır»⁽³⁹⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirinde, hey'et âlimlerinin ileriye sürdüğü «arzın tek tabakadan müteşekkil olduğu» görüşünü kabul eder ve âyet-i kerîmeden çıkarılabilecek ma'kul mânâyı «arzın yedi tabakası» şeklinde değil, «yedi iklimi» tarzında tesbit eder.⁽⁴⁰⁾

Beydaavî Kaaf sûresindeki

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا هِيَ مِنْ فَوْجٍ...

«Üzerlerindeki göğe bakmadılar mı ki onu nasıl kurup çattık, nasıl süsledik. Onun hiç bir gediği de yoktur» âyet-i kerîmesinin tefsirinde: göğün pürüzsüz, birbirine bitişik tabakalar halinde yaratılmış olması sebebiyle hiç bir gediği bulunmadığını... kaydeder. Beydaavî bu izâhâtıyla hey'et âlimleri tarafından kabul edilen «göklerin kürevî, içiçe ve bitişik halde bulunduğu» tarzındaki görüşü benimsediğine işaret etmektedir. İmâm Râzî de Nûh sûresindeki

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا...

«Görmediniz mi ki Allah yedi göğü tabakalar halinde (veya âhenkli bir şekilde) nasıl yaratmış?» âyet-i celîlesinin tefsirinde, göklerin üstüste kapalı tabakalar halinde olduğu görüşünü tercîh etmiştir. Bu takdirde tabakalar arasında boşluk bulunamayacağından göklerde meleklerin de mevcûd olmayacağı neticesi ortaya çıkar. Râzî bu mahzuru, meleklerin lâtîf ruhlar olduklarını kaydetmek suretiyle gidermeye çalışmıştır.

Yine İmâm Râzî ile Kaadî Beydaavî'den bazı misaller getirelim :

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا النُّجُومُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

«Ne güneşin aya erişip çatması, ne de gecenin gündüzü geçmiş olması gerekmez. Bunların hepsi de birer yörüngede yüzerler»⁽⁴¹⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirinde Râzî : «Âyet-i kerîmenin ifadesi her bir yıldız için bir feleğin yani yörünge'nin bulunacağına delâlet etmektedir, sen ne dersin?» tarzında irad ettiği suâle şöyle cevap verir : «Deriz ki yedi gezegenin her birinin birer yörüngesi vardır. Diğer yıldızlara gelince, onların tek bir feleği bulunduğu söylenmiştir».

(39) et-Talaak : 12.

(40) Müellif Harpûtî, makalesinde, yukarıdaki âyet-i kerîmeyi — bir zühûl eseri olarak — Secde sûresine nisbet ettikten başka zikredilen tevcîhin hem Râzî, hem de Beydaavî tarafından yapıldığını kaydeder. Halbuki şahsî kütüphanemde mevcûd Beydaavî Tefsîri nüshasında böyle bir ibâre mevcûd değildir (İstanbul, 1926 bas-kısı).

(41) Yâsîn : 40.

Beydaavî,

إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ

«Şu da muhakkaktır ki biz en yakın göğü apaçık bir zinetle, yıldızlarla süsledik» âyetinin tefsirinde şöyle der: «Sabit yıldızların sekizinci kürede (felekte), aydan başka gezegenlerin de sekizinci küre ile bize en yakın semâ arasında yer alan altı kürede bulunuşu, şayet doğru ise, âyet-i kerîmenin ifadesine bir zarar getirmez. Çünkü yer küresinin sâkinleri, bütün yıldızları, çeşitli şekillere bürünerek masmavi göğün yüzeyinde bulunan ve nur saçan parlak cevherler gibi görür».

Yine Fahreddin er-Râzî, el-Kehf sûresindeki

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ ...

«Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca onu kara bir balçıkta (pınarda) batar buldu» âyet-i kerîmesinin tefsirinde şöyle bir izâhâta girişir: «Delil ile sâbit olmuştur ki dünya bir küredir, gök ise onu kuşatmıştır. Güneşe gelince, şüphe yok ki o, felektedir. ... Şunu da belirtelim ki güneş, dünyadan kat kat büyüktür, o halde onun dünya pınarlarından birinin içine girdiği nasıl düşünülebilir?...» Râzî, bu sözleriyle astronomların şu görüşlerini apaçık bir şekilde kabul etmiş oluyor: Gerek gökler, gerek yer birer küredir, göklerin hepsi de içiçe bir sistem halinde birbirini ihtiva etmekle beraber yine onların hepsi dünyayı da ihtiva eder. Yedi gezegenden her birinin birer feleği ve sâbit yıldızların da sekizinci bir feleği mevcuttur. Gezegenler kendi felekleriyle arz üzerinde devrî harekette bulunurlar.

c) Gerek İmâm Râzî, gerek Allâme Beydaavî suyun semâdan indiğini ifade eden aşağıdaki âyetlerin tefsirinde «semâ» yı yer yer «sehâb = bulut» veya «yukarı taraf, üst taraf» diye tefsir etmişlerdir. Meselâ:

«O Rabbiniz ki semâdan su indirdi»⁽⁴²⁾,

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

«Allah'ın semâdan indirdiği suda...»⁽⁴³⁾, ... وَأَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ ...

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ

«Allah gökleri ve yeri yaratandır, semâdan su indirip onun sâyesinde size rızık olsun diye türlü mahsuller çıkarandır»⁽⁴⁴⁾,

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ ...

«İçmekte olduğunuz suyu semâdan indiren O'dur»⁽⁴⁵⁾.

Yukarıda geçen âyet-i kerîmenin tefsirinde Fahreddin er-Râzî'nin yaptığı şu tevcih dikkati çekmektedir: «Semâdan su inmesi mevzuunda iki

(42) el-Bakar : 22.

(43) el-Bakara : 164.

(44) İbrâhîm : 32.

(45) en-Nahl : 10.

görüş vardır. Birincisine göre su buluttan iner. Bu takdirde «sehâb» (bulut) e semâ denmesinin sebebi semânın yükseklik mânâsına gelen «sü-müvv» den türemiş olmasıdır. İkinci görüş ise suyun doğrudan doğruya gökten geldiğini kabul etmektedir. Fakat bu, isabetsiz bir görüştür. Çünkü insan bazan dağın tepesinde bulunur da aşağıdaki bulutu görür. Nihayet dağdan aşağıya inince bulutun yağmur yağdırdığını müşahade eder. Gözle müşahade olunan böyle bir hâdisede münakaşa etmek duyuları inkâr etmek kadar bâtil bir harekettir.

Şunu da söyleyelim ki Beydaavî, Mülk sûresindeki

وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ ...

«Yıldızları şeytanlara atış taşları yaptık» âyet-i kerîmesinin tefsirinde kullandığı şu cümle ile eski astronomların «şihâblar» hakkında benimsedikleri telâkkîleri kabul etmiş oluyor. Beydaavî âyeti şöyle tefsir ediyor: «Biz o gök yüzünde kandil gibi gördüğümüz yıldızlar için başka bir fâide daha yarattık, o da kümelerden neş'et eden akar-yıldızların (şihâbların) düşmesi sebebiyle düşmanlarınız olan şeytanların taşlanması ve kovulmasıdır». Müfessir bu ifadesiyle eski astronomların şu görüşlerini benimsemiş oluyor: Gözümüzle gördüğümüz parıldayıcı yıldızlar (şihâblar) hakîkî yıldızlar olmayıp onların ısı vermesi sebebiyle fezada tutuşan, yerden yükselmiş parçalardan ibarettir.

8. Bu Müfessirlerin Görüşlerinin Değeri :

İmâm Fahreddîn er-Râzî (vf. 606/1210) ile Allâme Beydaavî'nin (vf. 685/1286) makbûl ve meşhûr tefsirlerinden sunulan örneklere ve benzeri görüşlere dayanarak şu neticeye ulaşmak mümkündür: İslâm tarihinin orta zaman muhakkik âlimleri, devirlerinde yaygın halde bulunan kadîm hikmet ve hey'et konularını incelemişler, duyularla idrak edilebilen ve kendilerince sâbit olan mesele ve hükümleri kabul ederek bunlarla Kur'ân âyetlerinin zâhirleri arasında göze çarpan ayrılıkları münasip bir şekilde yorumlayarak bertaraf etmişlerdir. O devrin âlimleri, bu tutumlarıyla hikmet ve hey'eti Kur'ân âyetlerine hâdim kılarak âyetleri daha iyi anlamaya vesile edinmişler, kendi devirlerinde bu ilimlerin terakkîsi nisbetinde Kur'ân-ı kerîmin hakikat ve sırlarının bir haylisini gözler önüne serebilmişlerdir. Onlar bu davranışlarıyla Allah kelâmı Kur'ân-ı Kerîm'i düşmanlarına karşı müdafaa etmişler, onun yüce şerefini korumuşlar ve bu suretle de dine büyük hizmetler ifa etmeye muvaffak olmuşlardır.

Ne var ki bu muhakkik âlimlerin İslâmiyete karşı ifa ettikleri mukaddes hizmetler kendi hayatlarında gerektiği şekilde herkes tarafından takdir edilememiş, bil'akis işin içyüzüne vâkıf olamıyan, kısa görüşlü çağdaş muhâlifleri tarafından yıkıcı tenkidlere ma'ruz kalmışlardır. Hatta «Tefsîr-i Râzî'nin Kur'ân tefsiri olmayıp felsefe ve astronomi kitabı olduğu; Beydaavî Tefsîrinin Zemahşerî'ye (vf. 538/1144) ait itizâli görüşlerle, Râzî Tefsîrinin de hikmet ve hey'et tezvîrâtı ile dolu bulunduğu...» gibi sözlerle ta'rizlere hedef teşkil etmişlerdir. Fakat sonraki zamanlarda İslâmiyet uğrunda ifa edilen bu eski hizmetlerin kadri bilinmiş, bu konularda yazılan eserler meşhur olmuş ve herkes tarafından benimsenmiştir.

Yukarıda bir kısmının adını zikrettiğimiz muhakkik âlimlerimizin, gök-ler, yer, güneş, ay ve yıldızlar ile bunlara ait hallerin zikredildiği Kur'ân âyetlerini Aristo felsefesi ve Batlamyus hey'eti ile tefsir ve izah edişleri imana müteallik bir hâdise addedilmemelidir. Hatta daha önemlisi bu nevi' tabiat varlıklarının ilâhî kitap olan Kur'ân-i Kerîm'de zikredilişi, bunların İslâmiyette inanılması zarûrî hakikatlerden oldukları mânâsına alınmamalıdır. Bu cisimler, sadece, laboratuvar ve rasadhâne incelemeleriyle hikmet ve hey'et ilminde bilinebilecek tabiat gerçeklerinden ibarettir. Ne var ki dinde iman edilmesi zarûrî olan yüce Yaratıcı'nın varlığına ve kemâl-i kudretine delil teşkil ederler. Bu sebeple de bunların mâhiyet ve hal-lerinin anlaşılması muhâtapların bilgi ve kavrayışına, yani kültür seviyesine bağlı kalmıştır. O halde yukarıda zikri geçen âlimlerin konu ile ilgili olarak yaptıkları yorum ve izahlar, Aristo felsefesi ile Batlamyus astronomisinin doğru kabul edilip hükümrân olduğu müddetçe makbûl sayılabilir. Evvelce de belirttiğimiz gibi hikmet ve hey'et ilimleri, insan kudretinin çerçevesi dâhilinde tabiat varlıklarını incelemek ve gözetlemekten ortaya çıkan hisse müstenid delillerle kâinatın gerçeklerini anlamaya vesile olan aklî ilimlerdir. Hakikatlere ulaşmak arzusuyla her asırda inceleme ve gözetleme yapıldığı da şüphesizdir. Bu nevi' çalışmalarda daima sonraki-lerin elde ettiği ilmî mahsullerin öncekilerin mahsulüne eklendiğine, gün-den güne araştırma ve gözetleme (tarassud) âletleri de inkişaf ettiğine göre söz konusu ettiğimiz hey'et ilminin de delil ve mesnedleri zamanla değişiklik arzemiş, buna bağlı olarak mesele ve hükümleri de zarûrî olarak yenilenerek inkişaf etmiştir.

Son asırlarda hey'et ilmi, mesele ve hükümleri büsbütün değişerek alabil-diğine inkişaf etmiş, «eski» ve «yeni» olmak üzere ikiye ayrılmış, bu ara-da Aristo hikmetiyle Batlamyus hey'etinin sakat tarafları ortaya çıkmış ve neticede yeni felsefe ile hey'et ilmi kendini kabul ettirip yayılma imkânını bulmuştur. Binâenaleyh eski âlimlerimizin, kadîm hikmet ve hey'et ilmi esaslarına bağlı olarak yaptıkları yorum ve izahların terkedilmesi, buna mukabil yeni felsefî görüşler ile modern astronominin esas ve hükümleri-nin ışığı altında Kur'ân âyetlerinin tevcih ve tefsir edilmesi lüzûmu şu son zamanlarda ortaya çıkmıştır.

9. Son Devir İslâm Âlimlerinin İsabetli Tutumu :

İşte kendini kuvvetle hissettiren bu ihtiyaç karşısında son devir İslâm âlimlerinden olan ve hem eski hem de yeni hikmet ve hey'ete derin vukufu bulunan «Ma'rifetnâme» sâhibi Erzurum'lu İbrâhîm Hakkı (vf. 1186/1772), «Esrâr-ı Melekût» sâhibi Molla Kudsî-i Hindî ve «Efkâr-ı ceberût» müellifi Halil Rahmî gibi zevât, muhakkik ve mütehassıs âlimlerin sağlam meto-dunu ta'kîbetmişlerdir. Nasıl ki eski âlimlerimiz kadîm Aristo hikmetinin ve Batlamyus hey'etinin dinlere aykırı düşen mesele ve hükümlerinden hayâlî olanlarını delile müsteniden reddetmiş ve duyulara müstenid meselelerini de kabul ederek dinî hükümlerle te'lif etmişlerse, aynen öylece ye-ni devir âlimleri de yeni hikmet ve hey'et meselelerinden madde ve unsur-ların kadîm olması, unsurların tabîî kuvvetleriyle kendi kendine birleşme-si ve bu suretle kâinattaki bütün varlıkların kendi kendine vücûd bulması gibi hayâlî olanlarını delil göstermek suretiyle reddetmişler, buna mukabil astronomiye dair, duyulara müstenid görüş ve izahları kabul ederek dinî hükümlerle te'lîfe çalışmışlardır.

Dinin zarûrî esaslarından olmamakla beraber, dinde i'tikadî vâcib olan Allah taâlânın varlığı, kemâl-i kudret ve yüceliği için delil teşkil eden yer, gök ve yıldızlar ile bunlara dair çeşitli haller, bilindiği üzere, Kur'ân-ı kerîmde zikredilmektedir. Kelâm-ı ilâhînin nüzûlû sırasında muhâtapların çoğu ince tefekkür ve istidlâl erbabı olmadığı ve tabiat varlıklarını zâhirdaki görünüşlerinin ötesinde idrak edecek bir seviyede bulunmadıkları için bu tabiat varlıkları Kur'ânda dış görünüşleri bakımından zikredilmiş, hakikat ve mâhiyetleri itibariyle anlaşılmalari ise her asırdaki muhâtapların bilgi ve anlayışlarına bırakılmıştır. Eski muhakkık âlimlerimiz yer, gök ve yıldızları zamanlarında yaygın bulunan eski hikmet ve hey'etin duyulara müstenid aklî delilleriyle tasvîr olunduğu şekilde anlamışlardır. Onlar, tabiatın bu büyük cisimlerine dair aklî yollarla bildikleri şeylerin Kur'ânda zikrolunan naklî tasvirlerle zâhirde muhâlif düştüğünü görünce, duyulara müstenid aklî delili naklî delile tercih etmişler, bunun yanında naklî tasvirlerin dış görünüşe ait olduğunu beyan ederek akıl ile nakil arasındaki aykırılığı gidermeye çalışmışlardır. Yeni devir âlimlerimize gelince, onlar da gerek yer küresini, gerek gök cisimlerini kendi zamanlarında yaygın bulunan yeni felsefe ve astronominin, duyulara müstenid delilleriyle tasvir olunduğu gibi anlamışlar ve bu aklî şekil ile Kur'ânda mezkûr naklî şekil arasında göze çarpan zâhirî muhâlefeti eski âlimler gibi «dış görünüşe» hamletmişlerdir. Onlar, yeni felsefe ve astronominin duyulara müstenid aklî delilleriyle yuvarlak olduğunu ve daimî hareket halinde bulunduğu sâkit olan dünyanın Kur'ân-ı Kerîm'de «uzatılmış, yayılmış...» olarak tasvir edilmesini dış görünüşe hamlettikleri gibi yörüngelerinde hareket etmekte bulunan yıldızların yedi tabakasından ibaret göklerin (semâvât), yine Kur'ânda, yükseltilmiş tavan ve çadır şeklinde zikredilişini de çıplak gözle görülen bir halin görüldüğü gibi tasvir ve ifade edilişi mânâsına almışlardır.

Yeni devrin muhakkık âlimleri,

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَمَادَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُغَّ اللَّهُ الَّذِي اشْتَقَنَّ
كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَيْرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ❁

«Sen dağlara baksan hareketsiz olduklarını sanırsın. Halbuki onlar bulut gibi kayar giderler. İşte sana, her şeyi hesaplı ve sapasağlam yapan Allah'ın san'atı! Şüphesiz O, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır»⁽⁴⁶⁾ âyet-i kerîmesiyle yer küresinin kendi yörüngesinde hareket ettiğine istidlâl ettikleri gibi şu ilâhî beyanlarla da yıldızların kendi yörüngesinde hareket ettiğine istidlâl ettikleri gibi şu ilâhî beyanlarla da yıldızların kendi yörüngelerinde hareket ettiklerini isbata çalışmışlardır :

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ❁ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا
مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ❁ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ
الْقَمَرَ وَلَا لَيْلٌ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ❁

«Güneşe gelince, o kendi yörüngesinde seyrederek durur. Bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın ta'yin edip koyduğu bir kanundur. Ay için de muhtelif menziller tesbit ettik. Nihayet gider gider de eski bir hurma salı-kımının eğri çöpü haline döner. Ne güneşin aya erişip çatması, ne de ge-
cenin gündüzü geçmesi gerekmez. Gezegenlerin hepsi de birer yörüngede
yüzer dururlar.»⁽⁴⁷⁾

Bir de İmâm Fahreddîn er-Râzî'nin :

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

«O, geceyi, gündüzü, güneşi ve Ay'ı yaratan Allah'tır. Bütün bu gezegenler birer yörüngede yürürler»⁽⁴⁸⁾ âyet-i kerîmesinin tefsirine bakalım. Râzî (vf. 606/1210) burada eski müfessirlerden yaptığı nakillerle feleklerin ci-sim değil de güneş, ay ve yıldızların yörüngeleri olduğu görüşünü haber vermekte ve dolayısıyla yeni astronomi âlimlerinin zikri geçen âyetlerle istidlâllerini te'yid etmektedir.⁽⁴⁹⁾

10. Netice :

Buraya kadar verilen izahattan ve sunulan bilgilerden anlaşılacağı üze-re (bugün astronomi veya kozmoğrafya dediğimiz) hey'et ilmine ait «eski» ve «yeni» telâkkîlerin her ikisi de yeryüzü ile orada yer alan cisimlerin gökyüzü ile orada bulunan yıldızların incelenmesi ve tarassud edilmesinden ortaya çıkan delillere bağlı kalmıştır. Tabiat ilimlerine ait olan bu gerçek-ler Allah Kelâmının ta'lîm ettiği dinin aslî hükümlerinden olmamakla be-raber Kur'ân-ı Kerîmde ta'lîmine pek ehemmiyet verilen âlemin Yaratıcı' sının varlığına, ilim ve hikmetinin üstün mertebesine, kudret ve azameti-nin nihayetsizliğine delil teşkil ederler. Bu gerçekleri ifade eden âyetler, muhâtapların çoğunu teşkil eden avâmın zâhirde görebilecekleri şekli ve anlıyabilecekleri üslûp ve ifadeyi esas kabul etmiştir.

İmdi yeni hey'et ilmi telâkkisine göre «yedi gök», mevcûd olan yıldız-ların yedi tabakasından işarettir. Burada reddedilen Batlamyus nazariye-sindeki «felekler telâkkîsi» dir, yoksa Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr yedi semâ değildir. Bu yedi semânın nefy ve inkâr edilmemesi noktasında hey'et il-minin eski telâkkîsi ile yeni telâkkîsi arasında bir fark yoktur. Şunu da söyleyelim ki gerek eski hey'et telâkkîsi, gerek yeni telâkkî gayr-ı müslim birer şahsa yani Batlamyus ile Kopernik'e ait görüş ve nazariyelerdir. Bi-nâenaleyh eski telâkkînin kabûlü ve yenisinin de reddi için «eski» ve «ye-ni» vasıflardan başka hiç bir sebep mevcut değildir. Şüphe yok ki zaman geçtikçe «yeni» tabîî olarak «eski»yecek ve o da herkes tarafından kabûle mazhar olacaktır. İyi düşünenecek olursak semâların dokuz olduğunu, ilâ-hî varlık gibi kadîm yani varlığının başlangıcı olmayan, aynı zamanda yu-varlak ve birbiriyle bitişik halde bulunduğunu kabul eden eski hey'et ilmi

(47) Yâsîn : 38 - 40.

(48) el-Enbiyâ : 33.

(49) Müellif Harpûti'nin Râzî Tefsirine atfen makalesinin burasına aldığı üç satırlık ibare ile aynı tefsirin elimdeki matbu' nüshasının (İstanbul Âmire baskısı, 1307 - 1308 h., c. 6, s. 149) metni arasında önemli aykırılıklar mevcuttur. Müellifin bu-na benzer diğer bir hatasına da yukarıda işaret etmiştik.

telâkkisine nazaran, hâdis yanı sonradan yaratılmış olan yıldızların yedi tabakasından ibaret bulunan semâların yedi aded olduğu, aynı zamanda hâdis ve fânî olduğu, mi'râca ve meleklerin iskânına daha elverişli bulunduğu... görüşünü benimseyen yeni astronomi telâkkisi, Kur'ân-ı Kerîm'e ve İslâm dinine daha yakın ve daha uygun düşmektedir. Binâenaleyh eski telâkkiyi değil, yeni hey'et ilmini kabul etmelidir.

İnsanlığın bütün ihtiyaçlarını karşılamayı tekeffül eden yüce İslâm dininin,

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ ...

«Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle da'vet et»⁽⁵⁰⁾ âyet-i kerimesi gereğince hikmet üzere müesses bulunduğu şüphesizdir. Bu sebeple de hikmet ilerledikçe yüce dinimizin ihtiva ettiği gerçekler ve sırlar da elbette günbegün ortaya çıkacaktır.

إِنَّ اللَّهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ

«Muhakkak ki Allah, şu İslâm dinini kâfir ve günahkâr bir adamın eliyle de kuvvetlendirir»⁽⁵¹⁾ hadis-i şerifinin de ifade ettiği üzere müslüman olmayanların tefekkür ve araştırmalarıyla ilerliyen hikmetin bile Allah Kelâmı Kur'ân-ı Kerîm'e ve dinî hakikatlere hizmetçi ve onları açıklayıcı olmasından garip telâkki edilecek hiç bir şey yoktur. Felsefe, astronomi, san'at ve ilmin ilerlemesi ile ilâhî kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'de Kâinâtın Yaratıcısının varlığına ve nice kemal sıfatlarına delil olmak üzere zikrolunan kâinat hazinesinin hakikat ve sırları ortaya çıkacak, böylece felsefe, astronomi, ilim ve san'at Kitâb-ı İlâhînin bir kısmını teşkil eden «Kitâb-ı Âlem»i şerh ve izah edecektir. O kitâb-ı âlem ki Şeyh Sa'dî'nin (vf. 691/1219) de : «Aklını kullanabilen için yeşil ağaçların her bir yaprağı yüce Allah'ın tanınması için başlı başına bir kitap teşkil eder» beytiyle işaret ettiği üzere her sayfası, her parçası engin ve derin bir kitap mahiyetindedir. İşte bu suretle felsefe, astronomi, ilim ve san'at, Kitâb-ı ilâhî olan Kur'âna hâdim ve müfessir olur.

Meselâ eskiden «hikmet» içinde mütalâa edilen nebâtât ilminin (botanik) ilerlemesi ile bitkilerde dişi ve erkek çiçekler yoluyla dölleşme olduğu, bu suretle de hububat ve meyvelerin meydana geldiği...

بُحَّانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

«O, ne kadar yüce ve münezzehdir ki gerek yerin çıkardığı her şeyden, gerek insanların kendi soylarından ve gerek onların henüz bilmedikleri nice şeylerden bütün çiftleri yaratmıştır»⁽⁵²⁾ âyet-i kerimesini yepyeni bir tefsir ve izaha kavuşturmuştur. Yine hikmetten kimya ve analiz ilminin ilerlemesi domuz eti ile şarap ve bütün alkollü içkilerde mevcut maddî zararların keşfedilmesi bu nesneleri haram kılan âyetleri daha vâzih bir şekilde

(50) en-Nahl : 125.

(51) Buhârî, c. 4, s. 34, Kitâbu'l-Cihâd, 182. bâb. (Âmire baskısı).

(52) Yâsin : 36.

tefsir etmiştir. Astoronominin terakki kaydetmesi ise gök cisimleri hakkındaki

وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

«Hepsi de birer yörüngede yüzer gibi seyür ederler»⁽⁵³⁾ âyet-i kerimesinin ve arz hakkındaki

وَهِيَ تَرُورُ السَّحَابِ

«Halbuki o dağlar bulut gibi kayıp giderler»⁽⁵⁴⁾ meâlindeki beyân-ı ilâhînin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

*

**

Eski hey'et ilminin meşhur eserlerinden Batlamyus'a ait «el-Macistî»yi tedris eden Ömer Ebherî'ye, fakîhin biri, küçümseme edası içinde «ne okuttuğunu» sorar. Ebherî de aşağıdaki âyetleri okuyarak «İşte bu âyetlerin tefsiri ile meşgul oluyorum...» der. Bu söz hikmet ve hey'etin Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden bir mahiyet taşıdığını aksettiren güzel bir örnektir⁽⁵⁵⁾.

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا مِنْ فَرْجٍ
وَالْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ
تَبْصِرَةً وَذِكْرًا لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

«Onlar üstlerindeki göğe bakmadılar mı ki onu nasıl bir bina gibi yükselttik, yıldızlarla nasıl donattık hem de hiç bir gediği olmaksızın. Yeri de görmediler mi Onu nasıl döşedik, ona nasıl sâbit dağlar yerleştirdik? Biz o toprakta her sınıftan içe ferah verici nice çiftler bitirdik! Bütün bunlar bize dönecek kulların kalb gözünü açmak ve ibret vermek içindir»⁽⁵⁶⁾.

(53) Yâsîn : 40.

(54) en-Neml : 88.

(55) Müellif, makalesinde bu hâdiseyi Râzî Tefsirine nisbet ediyor ve hatta ondan cümleler naklediyorsa da elimde mevcut Râzî Tefsiri nüshasında (İstanbul Âmire bas-kısı, 1307 - 1308 h.) böyle bir kayda rastlıyamadım.

(56) Kaaf 50 : 6 - 8.